

JARMAN, ELdra MARY (1917 - 2000), telynores ac awdur

Enw: Eldra Mary Jarman
Dyddiad geni: 1917
Dyddiad marw: 2000
Priod: Alfred Owen Hughes Jarman
Plentyn: Teleri Gray (née Jarman)
Plentyn: Nia Eirwen Jarman
Rhiant: Ernest France Roberts
Rhiant: Edith Roberts (née Howard)
Rhyw: Benyw
Galwedigaeth: telynores ac awdur
Maes gweithgaredd: Cerddoriaeth; Llenyddiaeth ac Ysgrifennu
Awdur: Ffion Mair Jones

Ganwyd Eldra Jarman ar 4 Medi 1917 yn Aberystwyth, yn ferch i Ernest France Roberts a'i wraig Edith (g. Howard). Roedd ei dau riant yn ddisgynyddion Roma, ei thad yn yr [John Roberts](#) (Alaw Elwy) a'i mam yn ferch i Eldorai Wood, a oedd yn hanner-Gwyddel hanner-Roma o ran disgynyddiaeth. Yn gyson â thuedd gynyddol ymhlith y Roma i integreiddio â'r gymdeithas ehangach, roedd teulu Eldra wedi ymsefydlu mewn annedd gyffredin yn y genhedlaeth flaenorol: pan oedd ei mam tua deng mlwydd oed, daeth eu bywyd crwydrol i ben, a thaei thaid a'i nain yn Aberystwyth oedd cartref cyntaf Eldra. Pan oedd tua dwyflwydd oed, dechreuodd ei thad weithio fel cipar afon i Edward Douglas-Pennant, trydydd barwn Penrhyn, a symudodd y teulu i ddinas stad Penrhyn yn Nant Ffrancon. Yn ddiweddarach, portreadodd Eldra ei phlentyndod fel un pur wahanol i blentyndod rhai nad oeddynt o dras Roma: roedd y cartref mewn lleoliad diarffordd; ni chafwyd gwmniaeth plant eraill; ac roedd 'digion o ryddid yno i chwarae' yng nghwmni'i brawd (a oedd ddeng mlynedd yn hŷn na hi) a chafwyd ei thad. Cafodd ei diddanu gan ei mam, a adroddai straeon am dylwyth teg a chewri iddi; dysgodd ei brawd iddi sut i saethu pistol; dangosodd ei thad iddi sut y byddai'r Roma yn dal pysgod, a gwelodd ef wrth ei waith ar y stad yn dal cwingod mewn rhwydi gyda chymorth ffured.

Pan oedd yn bedair oed, symudodd y teulu i lawr i dref Bethesda, ac yn chwe blwydd oed, dechreuodd Eldra fynychu Ysgol Eglwysig Glanogwen; bu hefyd yn aelod o ysgol Sul Fethodistaidd yn y dref. Dychrynwyd ei mam pan fu farw merch weithgar cymydog yn ei blwyddyn gyntaf yn y brifysgol a phenderfynwyd o'r herwydd yn erbyn caniatáu i Eldra (a oedd yn eiddil o gorff) ymgeisio am le yn ysgol y sir, cam a fyddai wedi arwain at lwybr cyffelyb drwy fydd addysg iddi hithau, mae'n siŷd. Gadawodd yr ysgol, felly, pan oedd tua thair ar ddeg oed. At ei hoffter o grwydro yn y wlad ar ei phen ei hun yng nghwmni cŵn ei thad, daeth canu'r delyn hefyd yn bwysig iddi yn y cyfnod hwn. Roedd ei thad yn delynor, yr unig un o bedwar plentyn ar ddeg ei rieni i ganu offeryn a fuasai'n rhan fawr o fywyd eu tad hwythau, Reuben Roberts (bu farw 1949). Cyflogwyd Ernest France Roberts am gyfnod fel telynor ym mand catrawd y 'South Wales Borderers', a cheir awgrym o'i allu gan gyfeiriad at anogaeth arweinydd y band iddo ddyfeisio'i gyfeiliannau ei hun ar gyfer alawon y grŵp pan nad oedd y rhai gwreiddiol yn arbennig o dda. Rhoddodd gymorth i [Nansi Richards Jones](#) ('Telynores Maldwyn') ddysgu canu'r delyn; ond ei ddisgybl pennaf oedd ei ferch. Dysgodd Eldra drwy wrando arno, ychydig fariâu ar y tro, ac ailadrodd, heb ddefnyddio cerddoriaeth ysgrifenedig o gwbl. Yn ddiweddarach, teithiai i'r brifysgol ym Mangor i gael hyfforddiant pellach gan Alwena Roberts ('Telynores Iâl'; 1899-1981).

Drwy gyswllt ei thad â Nansi Richards, gwahoddwyd Eldra i gartref Nansi a'i gŵr Cecil Maurice Jones ar fferm Hafod y Porth, Beddgelert, pan oedd tua phymtheg oed. Disgrifiodd Eldra ei hun a Nansi fel 'dau enaid hoff cytûn': rhannent yr un byrbwylltra o ran natur a'r un cariad at ryddid ac at gefn gwlad, a theimlai Eldra wrth edrych yn ôl mai'r cyfnod yn lletya yn Hafod y Porth oedd un o rai hapusaf ei bywyd. Roedd gofod yma iddi ddatblygu fel telynores: ffurfiasai Nansi a'i chyfaill Edith Evans ('Telynores Eryri') Gôr Telyn Eryri yn 1930, ac roedd cyfle i Eldra ymuno â'r grŵp amlweddog hwn fel telynores, yn canu caneuon megis y 'Wrexham Hornpipe', a oedd eisoes yn gyfarwydd iddi drwy draddodiad ei theulu, mewn nosweithiau hirfaith i gynulleidfaoedd gwerthfawrogl.

Pan ddaeth yn rhyfel yn 1939, cynigiodd Eldra ei gwasanaeth i Fyddin Tir y Menywod. Cafodd fis o hyfforddiant yng Ngholeg Amaethyddol Llysfasi i ddysgu sut i fwydo ieir, trin defaid a charthu cytiau moch. Treuliodd naw mis wedi hynny yn gweithio yn Baron Hill, Ynys Môn, plas a ddygwyd i feddiant gorfodol y llywodraeth ar ddechrau'r rhyfel. Tua'r cyfnod hwn hefyd y daeth i adnabod ei gŵr, [Alfred Owen Hughes Jarman](#) (1911-1998), a oedd yn diwtor yn Adran Efyrdiau Allanol Coleg Prifysgol Gogledd Cymru, Bangor, ar y pryd. Fe'u cyflwynwyd gan gyfaill ar gais Jarman, a oedd wedi ei swyno pan glywodd fod Eldra'n 'mynd o gwmpas y mynyddoedd yn droednoeth'. Esgorodd eu perthynas ar gyfnod o ddysgu Cymraeg iddi hi. Saesneg oedd ei mamiaith a iaith y teulu, a phrin iawn oedd ei medr yn y Gymraeg cyn i Jarman fynd ati i ddysgu'r iaith, ynghyd â pheth o hanes Cymru a barddoniaeth y Gymraeg iddi. Nid oedd ychwaith yn ystyried ei hun yn Gymraes (nac yn Saesnes): tylwyth ar wahân oedd y Roma iddi hi a'i theulu genedigol. Serch hynny, erbyn iddi briodi Jarman yn 1943, roedd Eldra wedi

ymaelodi â Phlaid Cymru. Nid cymhelliant gwleidyddol a'i sbardunodd, meddai'n ddiweddarach, ond teimlad o bwysigrwydd 'rhyddid' fel egwyddor, boed iddi hi ei hun fel unigolyn, neu i wledydd bach a mawr ar draws y byd. Cyffyrddwyd â hi'n arbennig gan achos ym mis Tachwedd 1971 a arweiniodd at garcharu aelodau o Gymdeithas yr Iaith, a lluniodd gerdd, 'Yr Wyddgrug' (cyfeiriad at yr achos yn y Brawdlys yn y dref honno), yn mynegi ei gofid dros y rhai a ddygwyd dros y ffin i garchar. Gwerth nodi i Jarman hefyd dreulio cyfnod byr dan glo, ar ôl gwrthod gw s i wasanaethu fel milwr yn ystod yr Ail Ryfel Byd ar sail safiad cenedlaetholgar dros niwtraled Cymru.

Ganwyd Teleri, merch hynaf Eldra a'i g r, yn 1944, pan oeddent yn byw yn Llandegfan, Ynys Môn. Erbyn i'r ail ferch, Nia Eirwen, gael ei geni yn 1949, yr oedd y teulu wedi symud i Gaerdydd, yn dilyn penodiad Jarman yn ddarlithydd yn Adran y Gymraeg, Coleg Prifysgol Deheudir Cymru a Mynwy yn 1946. Roedd symud i'r brifddinas yn 'ysgytwad' i Eldra; teimlai fel petai 'mwgwd' dros ei hwyneb a methai ganfod ym mhrysurdeb y lle y 'pethau o bwys i mi'. Defnyddiodd ei hamser, fodd bynnag, i droi at ymchwilio i hanes y Roma yng Nghymru, gan dynnu ar waith John Sampson (1862-1931) a Dora Esther Yates (1879-1974), dau arloeswr ym maes ysgolheictod y Roma. Ychwanegodd at ddarganfyddiadau'r ddau hyn wybodaeth a gawsai drwy atgofion ei thad a'i mam ynghylch dwy gangen allweddol y Roma yng Nghymru, teulu [Abraham Wood](#) (1699?-1799) a theulu cydberthynol ei orwyr John Roberts. Y canlyniad oedd dwy gyfrol wirioneddol bersonol ond a chanddynt hefyd arwyddocâd eang ym maes astudiaethau o fywydau a dylanwad y Roma yng Nghymru. Ymddangosodd *Y Sipsiwn Cymreig* yn 1979, a fersiwn Saesneg wedi'i ddiwygio a gydag ychwanegiadau helaeth o dan y teitl *The Welsh Gypsies: Children of Abram Wood* yn 1991. Yn y ddau achos, priodolwyd y gwaith i Eldra ar y cyd â'i g r, ac Eldra - a honnai'n gyson nad oedd ganddi fawr allu at atgynhyrchu ffeithiau - yn addef yn gellweirus mai ei g r a osododd drefn arno.

At ei gwaith ysgolheigaidd, parhaodd Eldra i ganu'r delyn mewn arddull a adlewyrchai'r chwe chenhedlaeth o delynorion ei theulu a aethai o'i blaen. Prin oedd enwau penodol ar y tonau a ganai, a defnyddiai ddulliau byrfyfyr wrth gyfeilio. Yn achos ei gwaith gyda Dawnsywyr Bryn-mawr, gr p a sefydlwyd gan Jessie a Hector Williams yn 1952, er enghraifft, byddai'n canu tonau'n rhes nes taro ar yr alaw a gydwedda i dymuniadau'r dawnsywyr, gan nad allent hwy, fwy na hithau, gyfeirio at dôn wrth ei henw. Canai delyn Erard Roegaidd a brynasai ei thad yn Lerpwl ond mewn amnaid i'r traddodiad clasurol, yn wahanol i'w thad ac eraill o'i rhagflaenwyr, gorffwysai'r offeryn ar ei hysgwydd dde ac nid ar y chwith fel y gwnâi telynorion y deires.

Mynegodd chwithdod nad oedd unrhyw ddi-ddordeb mewn canu'r delyn ymhlith naill ai ei merched neu'i hwyrion, ond yr oedd yn falch iddi drosglwyddo'r Gymraeg i'w phlant. Soniodd yn ddi-dwyll, serch hynny, na theimlai i hynny fod yn rhwydd iddi fel un nad oedd ond wedi dysgu'r iaith yn oedolyn, a bod siarad Cymraeg fel 'codi wal' rhyngddi a'r plant ar adegau. Un ffordd y magodd gysylltiad â phlant yn gyffredinol oedd drwy ei dwy gyfrol o straeon ar eu cyfer o draddodiad y Roma, *Y gof a'r diafol* (1989) a *Storiau'r sipsiwn i blant* (1991), y ddwy wedi'u darlunio gan Suzanne Carpenter. Yr oedd ei hatgofion o'i phlentyndod ei hun yn sail i'r ffilm *Eldra* a ddarlledwyd ar S4C yn 2001, yn fuan wedi'i marwolaeth y flwyddyn flaenorol. Ymhlith uchafbwyntiau'r ffilm yr oedd y sgôr gerddorol a luniwyd gan y telynor teires Robin Huw Bowen. Gan ei disgrifio fel 'yr olaf o delynorion Sipsi go iawn Cymru', rhyddhaodd Bowen gryno-ddisg yn 2006 sy'n adlewyrchu'r profiad a gafodd o ddysgu tonau traddodiad cerddoriaeth y Roma i'r delyn yn uniongyrchol gan Eldra, neu o recordiadau ohoni, ac yn cynnwys alawon yn arddull y jig, y bibddawns, y walts a'r polca.

Bu farw Eldra Jarman yn Ysbyty Bwthyn Pontypridd, ar 24 Medi 2000. Buasai'n dioddef o gancr mêr yr esgyrn a chlefyd y galon.

Awdur

Ffion Mair Jones

Ffynonellau

Nia Gwyn Evans, *Telynores Maldwyn - Bywyd a Gwaith Nansi Richards 1888-1979* (Llanrwst 2015)

'Gaol for four after raid on TV station', *Birmingham Daily Post*, 10 Tachwedd 1971

Beti George, 'Eldra Jarman - sipsi', yn Ioan Roberts (gol.), *Beti a'i phobol: 1* (Llanrwst 2002), 54-70

A. O. H. Jarman, Eldra Jarman, *Y Sipsiwn Cymreig* (Caerdydd 1979)

A. O. H. Jarman, Eldra Jarman, *The Welsh gypsies: children of Abram Wood* (Cardiff 1998, reprinted 2011)

Eldra Jarman, Suzanne Carpenter (darlunydd), *Y gof a'r diafol* (Llandysul 1989)

Eldra Jarman, Suzanne Carpenter (darlunydd), *Storiau'r sipsiwn i blant* (Llandysul 1991)

Porth: Esboniadur [Gwerin, Dawnsywyr](#)

Erthygl Wicipedia: [South Wales Borderers](#)

Meic Stephens, '[Obituary: Professor A. O. H. Jarman](#)', *The Independent*

Tystysgrif marwolaeth Eldra Mary Jarman, Bwrdeistref Sirol Rhondda Cynon Taf, Pontypridd

Darllen Pellach

Romani Cymru / Romany Wales Project d.e. [The Roberts Children](#)

ODNB: [Sampson, John \(1862-1931\)](#)

ODNB: [Yates, Dora Esther \(1879-1974\)](#)

Erthygl Wicipedia: [Eldra Jarman](#)

Sain a Ffilm

'Amser i'w Gofio 2: Stori Eldra' (Red Flannel/BBC Cymru, 1993)

Robin Huw Bowen, Y Ffordd i Aberystwyth: Cerddoriaeth draddodiadol o Gymru ar y Delyn Deires / The Road to Aberystwyth: Traditional music from Wales performed on the Triple Harp (Sain, 2007)

Eldra Jarman: Harpist (Wales Sound Archive, d.d.)

Timothy Lyn, [Eldra](#) (2003)

Dolenni Ychwanegol

WorldCat Identities: [Jarman, Eldra](#)

VIAF: [269217437](#)

Wikidata: [Q18535719](#)

Dyddiad cyhoeddi: 2022-07-21

Hawlfraint Erthygl: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/>

Mae'r Bywgraffiadur Cymreig yn cael ei ddarparu gan Lyfrgell Genedlaethol Cymru a Chanolfan Uwchefrydiau Cymreig a Cheltaidd Prifysgol Cymru. Mae ar gael am ddim ac nid yw'n derbyn cymorth grant. Byddai cyfraniad ariannol yn ein helpu i gynnal a gwella'r wefan er mwyn i ni fedru parhau i gydnabod Cymry sydd wedi gwneud cyfraniad nodedig i fywyd yng Nghymru a thu hwnt.

Ewch i'n [tudalen codi arian](#) am ragor o wybodaeth.

